

ԵՐԵՎԱՆԻ ԴՏԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ
ՀԱՅ ԿՈՄՊՈԶԻՏՈՐՆԵՐ

14.

ԵՐԱԺՇՏԱԳԵՏ

ՆԵՐՍԷՍ ԼԱՄԱՐՈՆԱՑԻ

Տասնեակրորդ դարին շահաւոր պերճախօս-ճարտարաբան և կրօնական փայլուն մատենագիր Ներսէս Լամբրոնացին հայ եկեղեցական պատմութեան զլիսաւոր դէմքերից մէկն է։ Մնուել է նա Լամբրոն անառիկ քերզում, 1154 թուին։ Հայրը՝ Օշին Բ., Լամբրոնի և շրջակայքի տէրն էր և Սկեռայի պատմական վանքի հիմնադիրը, իսկ մայրը՝ Շահինդուխտը, Ներսէս Շնորհալու կրտսեր եղբոր՝ Շահանի դուստրն էր։

Լամբրոնացու աշխարհական անունն էր Սմբատ. չափ փոքր հասակում ծանր հիււանդանում է. ծնողներն ուխտում են, որ երբ առողջանայ, նուիրեն Սկեռայի վանքին, որպէսզի ծառայէ Աստուծոյ տաճարում, բայց նրանք իրենց խոստումը չեն կատարում։ Սմբատն աւելի ծանր հիւանդանում է։ Այս անգամ ծնողները նրան յանձնում են Սկեռայի վանքին, ուր նա ուսանում է և կրթւում։ Այնուհետև նրան տեսնում ենք Սաղրուի օՍ. Աստուածածին վանքում, ուր ուսուցանում էր ժամանակի յայտնի գիտնական Յովհաննէս վարդապետը։ Ամբողջ չորս տարի Սմբատը Սաղրու վանքում ուսման և գիտութեան մէջ աւելի է խորանում և զարգանում։ Այդտեղ էլ նա համանում է յունարէն, լատինարէն և ասորերէն լեզուների մէջ, միաժամանակ լրում է մեկնութիւններ և սուրբերի վարքերն է թարգմանում։ Սակայն, Սմբատի կեանքի և ուսման համար սկսում է մի նոր շրջան, երբ 12րդ դարի տաղանդաւոր բանաստեղծ-երաժիշտ Ներսէս Շնորհալին իր մօտ է բերում Հռոմկլայ և անձամբ հսկում նրա ուսման վրայ։ Երկու տարի յետոյ Ներսէս Շնորհալին 18 տարեկան Սմբատին կուսակրօն քահանայ է ձեռնադրում և կո-

չում է Ներսէս։ Այնուհետև նա գնում է Սաղրուի վանքը, այցելում է Անտիօքի շրջանի մենաստանները և երկար ժամանակ ապրում է Սեաւ լեռան վանքերում։ 1176 թուին, Գրիգոր Տղայ կաթողիկոսը նրան, 22 տարեկան հասակում, եպիսկոպոս է ձեռնադրում, իսկ որոշ ժամանակից յետոյ արքեպիսկոպոսի աստիճան տալով, նրան է յանձնում Տարսնի և Լամբրոնի եպիսկոպոսութիւնը, միաժամանակ Սկեռայ վանքի առաջնորդութիւնը։ Այդ շրջանում նա յաճախ ճամբորդում է Սիւ, Հռոմկլայ և ամբողջ հողով լծւում է հասարակական և եկեղեցական արդիւնաւէտ աշխատանքի։ Սույն նա դառնում է Լեոն թագաւորի խորհրդատուն և խմբագրում է հայոց արքայի օտար երկրների հետ ունեցած թղթակցութիւնները, իսկ Հռոմկլայում Գրիգոր Տղայ կաթողիկոսի հետ շարադրում յունաց պատրիարքին գրուած նամակները։ Այդ շրջանում էլ նա յոյների հետ եկեղեցական միութեան խնդիրն իրագործելու համար, մեկնում է Պոլիս, բայց յոյն գիտնական եկեղեցականների հետ չի կարողանում որոշ համաձայնութեան գալ, որով յուսահատ վերադառնում է Սկեռայ վանքը և նուիրում հայոց եկեղեցու բարեկարգութեան գործին։ Որոշ փոփոխութիւններ է մտցնում եկեղեցական արարողութիւնների մէջ։ Այդ նորաձեւութիւնների դէմ Լեոն թագաւորին խտրաբողքում են աւրելեան եպիսկոպոսները, որոնց Լամբրոնացին կոչում է. «Տխմարք ու անկարգ»։

Ուշագրաւ է մի հանգամանք։ Օշին Բ. իշխանը, Ներսէս Լամբրոնացու հայրը, ժառանգ է թողնում նրան մեծ հարստութիւն։ Նա այդ գումարի մի մասը նուիրում է Սկեռայի ու Սաղրուի վանքերին, որոշ մասը տրամադրում է գրքերի և թարգմանութիւնների համար, իսկ մնացեալ գումարը յատկացնում է աղքատներին։

Լամբրոնացին երկտասարդական շրջանից նուիրում է զրականութեան և իր ժամանակի հայ մատենագրութեան էջերը հարստացնում է մի շարք ինքնուրոյն և թարգմանական երկերով։ Դրանցից ուշագրաւ է իր պապի՝ Ներսէս Շնորհալու կենսագրութիւնը։ Դա անպաճոյճ մի պօէմա է և քնարական պարզ քերթում, որի ճակատին կարդում ենք. «Գովեստ ներբողա-

կան պատմագրական բանիւ յաղագս վարուց մեծի Հայրապետին տեսան ներսիսի կլան յեցւոյ հայոց կաթողիկոսի»։ Դա ոտանաւորով գրուած հայերէն առաջին կենսագրական երկն է։

Նա յայտնի է նաև իր կրօնական թըղթերով և մեծ հմտութեամբ շարագրած բազմաթիւ մեկնութիւններով, որոնցից յատկապէս յիշատակենք՝ «Մեկնութիւն Սաղմոսի» (1178 թ.), «Մեկնութիւն Երզոյն», «Մեկնութիւն Առակաց» և մանաւանդ «Մեկնութիւն պատարագի», իր գլուխ գործոցը, ուր երաժշտական եղանակի մասին ընդգծուած են այսպիսի ուշադրաւ տողեր. «... Ազգումն երաժշտական եղանակին... ընդոտուցեալ զարթուցանէ զմիտս ամենեցուն առ ի տենջումն շնորհին. քանզի չիք ինչ որ զկամս մեր յեղաշրջէ յուրախութիւն կամ 'ի տրտմութիւն' որպէս զերգոցն ձայն, յորժամ որպէս պարտն է լինիցի. վասն այսորիկ և եկեղեցական աւանդութիւն ընկալաւ զայն»։ Անժխտելի է, որ հայոց պատարագի զարգացման պատմութիւնն ուսումնասիրելու համար Լամբրոնացու «Պատարագի մեկնութիւնը» ուրոյն արժէք է ներկայացնում, որի վերջաբանում ժամանակի հայ կեանքի մասին կան արժէքաւոր տեղեկութիւններ։

Աւանդ է թողել նաև ուշագրաւ ճառեր, որոնց մէջ ցոլանում է նրա հոգեւորական տաղանդը։ Դրանցից յայտնի է «Առաքանութիւնը», որ խօսել է նա Հռոմկալի ժողովում՝ եկեղեցիների միութեան համար։ Այդ երկով նա քարոզում է օտար քրիստոնեաների հետ եղբայրական սէր և միաբանութիւն։ Սակայն, նրա հոգեւորական-ճարտասանական ձիրքը փայլում է «Հոգեգալստեան և Համբարձման» ներբողների մէջ։

Լամբրոնացու ստեղծագործութիւնների մէջ պատուաւոր տեղ է զբաղում նաև քաղաքական օրէնքների հաւաքածուն, որ կառուցուած է յունական օրէնքների վրայ։ Դա Կիլիկիայի Ռուբինեանց շրջանում կազմուած հայերէն առաջին օրէնքների ժողովածուն է, ինչպէս այդ ցոյց են տալիս յիշատակարանի հետեւալ տողերը. «Ձայն ծայրաքաղ աւրինադրութիւնքս տառապեալ եպիսկոպոս Տարսոնի թարգմանեցի ի ծերացեալ հելլենացի մատենէ, թուին

Ձեռն (645 + 551 = 1196) ... քաղաքի աւրէնս ոչ գտաւ ի մէջ հայոց, ոչ յեկեղեցիս և ոչ առ իշխանս»։ Ձեռագրի յիշատակարանները խոշոր արժէք են ներկայացնում այն տեսակէտից, որ նկարագրում են ժամանակակից պատմական անցքերը։

Լամբրոնացին հարստացրել է նաև իր ժամանակի թարգմանական գրականութեան էջերը։ Առաջին անգամ նա է, որ լատիներէնից հայերէն է թարգմանել կաթողիկե եկեղեցու «Կարգաց զիրքը», «Թագաւոր օրհնէքը», «Նաւօրհնէքը և ուրիշներ։

Վաստակաւոր հոգեւորականը հայ ժողովրդին նուիրել է նաև մի խումբ զարգացած, լուսաւոր աշակերտներ, որոնցից յայտնի են Յովհաննէս, Սամուէլ և Խաչատուր գրիչները. վերջինս իր ուսուցչի մահուան առթիւ գրել է մի նշանաւոր ողբ։

Ներսէս Լամբրոնացու կենսագրական տուեալների համար պարտական ենք նաև Սկեռայի վանքի միաբան Գրիգոր Սկեռացուն, որ իր դարաշրջանում յայտնի է զարծել որպէս մատենագիր և երաժշտագէտ։

Լամբրոնացին իր դարաշրջանի ժողովրդի սէրն ու համակրանքը վայելում է նաև իրրև երաժիշտ։ Նա օժտուած լինելով երաժշտական փայլուն ձիրքով, ձայնագրում է կրօնական բանաստեղծութիւններ՝ եկեղեցում երգելու համար։ Նրա աւանդ թողած երաժշտութիւնից յիշատակենք՝ «Համբարձաւ», «Նորոգեալ կղզիք», Որդւոց և թոռանց Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին, մանաւանդ նշանաւոր է Ջատկուայ կանոնի օրհնութիւնը։

«Այսօր յարեաւ ի մեռելոց
Փետսն անմահ եւ երկնաւոր.
Քեզ աւետիք խնդուրեան,
Հաւսն ի յերկրե եկեղեցի»։

Կիլիկիայի հայ ժողովրդի այս վաստակաւոր վանականը վախճանուած է 45 տարեկան հասակում, Տարսոնում, սրտի տագնապից։

12-13րդ դար

15.

ԵՐԱՎՏՏԱԳԷՏ

ԳՐԻԳՈՐ ՍԿԵՐՈՍԵՐ

12րդ դարի վերջերին և 13րդ դարի սկզբներին Կիլիկիայի Սկեռայի վանքում

ապրել է և ստեղծագործել մի այլ նշանա-
ւոր մատենագիր: Դա Դրիգոր Ակեռացին
է, մշակութային գեղեցիկ ձիրքով օժտուած
անձնուէր և հայրենասէր մի վանական, որ
նուիրուել է նաև քաղաքական գործու-
նէութեան և Ակեռայի վանքի միաբանների
և հայ ժողովրդի մէջ վառ է պահել ջերմ
հայրենասիրութեան ոգին:

Նա հարստացրել է նաև իր ժամանակի
հայ գրականութեան էջերը: Նրա վաստակ-
ների մէջ ուրոյն տեղ է գրաւում Ներսէս
Լամբրոնացու կենսագրութիւնը, որ շարա-
դրել է 1205 թուին: Թողել է նաև կրօնա-
կան երկեր, որոնցից յիշատակենք «Բան
գովեստի պատմագրաբար յաղագս ծննդեան,
աննդեան և քաղաքավարութեան և վերա-
փոխման ամենասուրբ կուսին» խորագրով
երկը և «Ծառ Քրիստոսի յարութեան վրայ»,
որոնք ցայտուն գաղափար են տալիս նրա
գրական արուեստի էութեան և հետաքա-
կան ինքնուրոյն ձիրքի մասին:

Հայ երաժշտութեան պատմութեան մէջ
ևս վաստակաւոր մատենագիրն իր համեստ
էջն ունի: Նա է ձայնագրել «Արեգական
արդարութեան» (Յովհաննու Կարապետի)
շարականը, որ մինչև օրս էլ երգւում է
եկեղեցում և գրաւիչ է իր պարզութեամբ,
նուրբ երանգաւորումով և զգացմունքի
ջերմութեամբ:

13րդ ԴԱԻ

16.

ԵՐԱԺԵՏԱԳԷՏ ԵՈՎԱԼԷՓ

Որքան աղքատ են միջնադարի հայ
երաժշտութեան պատմութեան մասին ար-
ձանագրուած վաւերական տուեալները,
նոյնքան խօսուն են հայ ձեռագիր տաղա-
րանների յիշատակարանները, որոնք մինչև
օրս խնամքով պահպանել են մի շարք հայ
երգահանների անունները, որոնք իրենց
ստեղծագործութիւններով զարկ են տուել
միջնադարի հայ երաժշտական արուեստին:
Այդ նշանաւոր դէմքերից մէկն է Դրագարկի
զպրոցի երաժշտապետ Յովնէփը: Չնայած
հայ մատենագրութեան պատմութեան մէջ
չի նկարուած նրա կերպարը, բայց իր ա-
նունը դարեւ շարունակ, ամբողջ 714 եր-
կար տարիներ, պահուել է 1241 թուին
գրուած մի ձեռագիր տաղարանում:

Ընդգծենք և այն, որ այս նշանաւոր
արուեստագէտի մասին նոյնիսկ չի յիշա-
տակում երաժշտագէտ Սպիրիդոն Մելիք-
եանն իր «Ուրազիմ հայ երաժշտութեան
պատմութեան» խորագրով երկում, չնա-
յած, որ այդ արժէքաւոր գրքովը խօսում
է ամենահին ժամանակներից մինչև մեր
օրերի երաժշտական արուեստի պատմու-
թեան մասին:

Վաստակաւոր երաժշտագէտի մասին
կենսագրական տեղեկութիւններ, դժբախ-
տաբար, չկան: Նոյնիսկ յայտնի չէ նրա
ազգանունը: Միայն 1241 թուին բեղմնա-
ւոր գրիչ Յովհաննիսի ձեռքով գրուած
«Երգարան Տաղաց» ձեռագրի յիշատակա-
րանում, այն էլ շատ սեղմ, գտնում ենք
որոշ տեղեկութիւններ, որոնցից պարզւում
է, որ նա ապրել է Կիլիկիայում, 13րդ
դարի առաջին շրջանում, Հեթումի թագա-
ւորութեան ժամանակ և հանդիսացել է իր
ժամանակի ստեղծագործող երաժշտապետ-
ներից մէկը: Բայց մի հանգամանք էլ ա-
ւելի արժէքաւորում է արուեստագէտի
կերպարը: Նա ո՛չ միայն օժտուած է եղել
երաժշտական բարձր մշակոյթով, այլև
ժանօթ լինելով եկեղեցական երաժշտու-
թեանը, խոշոր աշխատանք է կատարել,
ստեղծագործելով զլիսաւորապէս զուտ հայ-
կական ոճով, և իր ինքնուրոյն արուեստով
զարկ է տուել հոգեւոր երաժշտական մշա-
կոյթին: Ահա թէ ինչո՞ւ նրա արտադրու-
թիւնները միջնադարեան հոգեւոր երաժշ-
տութեան հարցերը լուսաբանելու տեսակէ-
տից խիստ արժէքաւոր են: Այդ գծով էլ
նա այսօր առանձին հետաքրքրութիւն է
ներկայացնում:

Այս տաղանդաւոր երաժշտագէտի յայտ-
նութեան համար պարտական ենք նախ
փարիզի Նախկին Կայսերական մատենադա-
րանի թիւ 50 (հին ցուցակով) ձեռագիր
Տաղարանին: Դա կրօնական նիւթեր պա-
րունակող ամենահին տաղարաններից մէկն
է, որի յիշատակարանում կարգում ենք
հայկական երաժշտութեան պատմութեան
համար առանձին արժէք ունեցող հետեւեալ
տողերը. «Կատարեցաւ Երգարանս Տաղաց
ձեռամբ Յովհաննիսի յետին և յոգնամեղի Ի
թուականիս հայոց ՈՃՂ (690 + 551 =
1241), Ի վանս մեծ ուխտի և հռչակաւոր
անպատա Դրագարկ կոչեցեալ, Ի թագա-

ւորութեանն Հեթմոյ՝ որդոյ Կոստանդեա՝
եւ է առաջնորդ ուխտիս մեծն Բասիլիոս՝
եղբայր թագաւորին Հեթմոյ . . . գտեալ
աղէկ աւերինակ յոյժ գեղեցիկ գառն միոյ
երաժշտապետի Յուսէփ Կոչեալ և Կարի
հասու ամենայն իմաստից երաժշտից, մինչև
ի բաւանդակն, որ(ոյ) յաւուրս ոչ գտանի
հանգոյն . . . Յիշեսջիք ի տէր, և զՅուսէփ
երաժշտապետ, որ զաւերինակն անձանձիր
չնորհեաց»:

Հ. Բարսեղ Վրդ. Սարգսեանի խմբա-
գրած «Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց»
բանասիրական արժէքաւոր գրքի Բ. հատո-
րում կարգում ենք, որ Վենետիկի Մխի-
թարեան Միաբանութեան նշանաւոր հայա-
գէտ, լեզուաբան և բանաստեղծ Հ. Արսէն
Բագրատունին (1790-1866) Փարիզի Ազգ.
Մատենադարանի No. 50 և այլ ձեռագրերի
վրայից 1824-5 թուերին ընդօրինակելով
կազմել է Վենետիկի Մխիթարեանների
Մատենադարանի No. 294 ձեռագիրը, որ
կոչւում է «Հաւաքուած բանից նախնեաց
Ա.», որի մէջ է գտնուում մի տաղարան:

Նշանակալից է այն, որ 1241 թուին
տաղարանը գրող Յովհաննէս գրիչը ձեռա-
գրի յիշատակարանում ընթերցողներին թա-
խանձում է՝ յիշել «Կարի հասու ամենայն
իմաստից երաժշտից . . . երևելի երաժշ-
տապետն Յովսէփ, որ միշտ իր կոչման
բարձրութեան վրայ կանգնած՝ ընդգրկել է
մէկ նպատակ նպաստել ժողովրդի գեղար-
ուեստական դաստիարակութեանը:

Յովսէփ երաժշտապետի մասին կար-
գանք նաև Վիեննայի Մխիթարեան գիտ-
նական վանականներից Հ. Յակոբոս Տաշ-
եանի գրած հետեւեալ տողերը. « . . . Մեր
ձեռագիրն առաջին օրինակներէն ըլլալու է
(1220-50) տարեաց մէջ»։ Ժիւզ այս միջո-
ցին կը յիշուի համբաւաւոր Յովսէփ երաժշ-
տապետ Դրազարկի վանաց, որուն գրած
մէկ գանձարանը կը գովուի 1241 Յիշատա-
կարանի մը մէջ (Ձեռագիր Վիեննայի Մխի-
թարեան, № 166)։

Ի՞նչ են ընդգծում, սակայն, 1241
թուին գրուած պատմական ձեռագրի յիշա-
տակարանի տողերը. — Ա՛յն, որ՝

1) երաժշտապետ Յովսէփն ապրել է և
ստեղծագործել 13րդ դարի առաջին շրջա-
նում:

2) Արուեստագէտն ունեցել է երա-

ժըշտական բարձրագոյն կրթութիւն և իր
ստեղծագործական հարուստ յոյզերով,
նուրբ ճաշակով և խոր ապրումներով հան-
դիսացել է իր դարաշրջանի նշանաւոր ե-
րաժշտագէտը:

3) Իբրև ստեղծագործող՝ նա զբաղուել
է հայկական եղանակների ձայնագրութեամբ
և որպէս հմուտ և նուրբ արուեստագէտ
երաժիշտ՝ մեծ համբաւ է վայելել ժամա-
նակակիցների շրջանում, ինչպէս այդ վա-
յում են հետեւեալ տողերը. «Եւ Կարի հա-
սու ամենայն իմաստից երաժշտից մինչև
ի բաւանդակն, որ(ոյ) յաւուրն ոչ գտանի
հանգոյն»:

4) Նա մէկն է 13րդ դարի այն լուա-
գոյն երաժիշտներից, որն իր կեանքն ամ-
բողջապէս նուիրել է հայ եկեղեցական ե-
րաժշտութեան վերելքին:

Արձանագրենք մի կարևոր երևոյթ ևս:
Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութեան
մշակներից Հ. Արսէն Բագրատունին վա-
յում է, որ վանքի Մատենադարանում
գտնուած ձեռագրում, երաժշտապետ Յով-
սէփի մասին գրուած տողերի զիմաց՝ լու-
սանցքում աւելացուած է պարսիկ ձայն,
ասորի ձայները պարսկական և ասորական
եղանակներ են, որոնցով զբաղուել է երա-
ժըշտապետը: Այս տողերը խիստ ուշագրաւ
են և ընդգծում են մի էական հանգամանք,
որ երաժիշտ Յովսէփը Դրազարկի պատմա-
կան վանքում զբաղուել է ո՛չ միայն հայ-
կական եղանակների ձայնագրութեամբ,
այլև օգտագործել է պարսկական և ասո-
րական եղանակների ձայները, մի երևոյթ,
որը բացառիկ արժէք է ներկայացնում և
առանձին կարևորութիւն ստանում հայ
միջնադարեան երաժշտութեան զարգացման
հարցերը լուսաբանելու և, որ էականն է,
պարսկական, ասորական և հայկական ե-
րաժշտութեան փոխ-յարաբերութիւնները
մեկնաբանելու տեսակէտից:

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 9)

